

DIN CORESPONDENȚA LUI PAVEL ROTARIU PRIVIND ZIARUL „LUMINĂTORUL” (1880—1894)

Între oamenii politici și publiciști de valoare ai românilor din Banat, figura lui Pavel Rotariu (1840—1918) prezintă o deosebită atracție pentru cercetătorul de azi al luptei de eliberare națională a românilor din Austro-Ungaria.

Pe lângă o dîrzenie politică remarcabilă, Rotariu era și un ziarist de vocație, cu o ucenicie strălucită făcută pe lângă Vincențiu Babeș și Giorgiu Popa, la ziarul *Albina*.

El își continuă preocupările gazetărești la revista umoristică *Priculici* din Timișoara pe care o conduce începînd cu aprilie 1874 (ea fusese fondată de Julian Grozescu la Pesta în 1872).

În fine, după îndelungi pregătiri și sacrificii materiale personale, ajutat de socrul său Meletie Drăghici în 17 martie 1880, reușește să pună bazele primului ziar politic românesc din Banat, *Luminătorul*, care în ianuarie 1894 se transformă în cotidianul *Dreptatea*¹.

P. Rotariu a jucat un rol însemnat și în cadrul Partidului Național Român. La Conferința de constituire a P.N.R. din mai 1881, a reprezentat cu cinste cercul electoral Sinnicolaul Mare.

Correspondența pe care o publicăm relevă date și momente din activitatea de ziarist a lui P. Rotariu, care coroborate cu presa vremii scot la lumină aspecte noi din viața politică a românilor, constituind totodată și o valoroasă contribuție la istoria presei bănățene. Datele vin să întregască propriul său portret, lacunar, relevîndu-ne o personalitate cu lumini și umbre, dar cu un real prestigiu politic. Un om care cu toate greșelile sale, a stat între fruntașii unei lupte al cărei sfîrșit victorios a mai avut satisfacția să-l vadă cu ochii săi — Unirea românilor de la 1918.

Principala parte a corespondenței este purtată cu George Barițiu, și demonstrează bunele relații trainice între cei doi redactori. Problemele esențiale sînt legate de *Luminătorul*, amintind însă și de *Advocatul popular*.

Cel mai interesant aspect al corespondenței îl constituie dezvăluirea unei polemici G. Barițiu — I. Slavici.

---

¹ Aurel Cosma, *Bănățeni de altă dată*, Timișoara, 1933, vol. I, p. 39.

Publicăm și o scrisoare către Victor Mihali, revelatoare doar pentru apropierea acestuia față de echipa *Luminătorului* și pentru unele rînduri memorialistice de pe vremea cînd Pavel Rotariu lucra la *Albina*.

Bunele relații dintre P. Rotariu și G. Barițiu sînt cu siguranță mai vechi de 1881, anul primei scrisori pe care o cunoaștem, deoarece la apariția *Luminătorului*, Barițiu îi face o primire călduroasă în *Observatorul*. De fapt, îl anunță de două ori: odată în ianuarie, indicînd ca dată de apariție a acestuia 1 martie 1880, adăugînd: — „Din parte-ne felicităm și salutăm frățeste pe întreprinzătorii noului ziar, și le dorim să aibă succesul dorit, atît în privința morală, cît și cu deosebire în cea materială”², iar a doua oară după apariția numărului de probă al *Luminătorului* din 5/17 martie, întîmpinîndu-l și de astădată cu toată cordialitatea: „Din parte-ne, (scrie redactorul *Observatorului*) salutăm pe noul ziar cu toată colegialitatea, dorindu-i succesul cel mai complet. Să fie bine-venit!”³ Aceste aprecieri sincere nu sînt prea obișnuite în peisagistica publicisticii românești de atunci. Un ziar nou constituia un concurent în plus, eventual o nouă orientare politică. Se știe cu cîtă neîncredere a fost primită însăși *Tribuna* de la Sibiu. În fața lui Barițiu deci, fondatorii gazetei bănățene se bucurau de la început de credit moral.

Un alt argument că relațiile cu Barițiu erau foarte apropiate, este cererea lui Rotariu adresată redactorului *Observatorului*, pentru a-l informa asupra numelui „jurisconsultului” din Arad ce publicase o corespondență în ziarul lui Barițiu, vizînd jignitor pe ziariștii români și toate gazetele românești. Rugămîntea de a i se dezvălui numele codespondentului e motivată prin dorința sa de a-i replica acestuia în *Luminătorul*, sau după cum se exprima mai dur P. Rotariu „... am dorința să le trag niște curele pe spate...”⁴. Ceea ce trădează fără putință de tăgadă acea trăsătură de caracter, de ziarist „pătimaș”, pe care i-a surprins-o atît de bine Valeriu Braniște în memoriile sale: „Suflet bun, om de inimă dar pătimaș...”⁵. P. Rotariu îi și administrează corespondentului arădean o ustorătoare lecție în nr. 94 al *Luminătorului* din 1881.

G. Barițiu intitulase corespondența: „*Invective de la Arad asupra ziariștilor români*”⁶, rezervîndu-și dreptul de a răspunde într-un alt număr.

Ce susținea arădeanul care l-a indignat atît pe Barițiu cît și pe Rotariu? Autorul „invectivelor” explică lipsa de „prenumeranți” (abonați) la gazetele românești prin aceea că jurnaliștii nu-și fac datoria de a lupta pentru public și a informa publicul. Era desigur și o jignire personală pentru G. Barițiu care a fost un ziarist militant, totdeauna bine informat și care îi și răspunde în numele său personal, în articolul: «Răspuns dat

² *Observatorul*, III, nr. 4 din 12/24 ianuarie 1880, p. 15.

³ *Ibid.*, nr. 21 din 12/24 martie 1880, p. 83.

⁴ Biblioteca Academiei R.S.R., ms. rom. 1009, f. 523. Vezi anexa I.

⁵ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, Ed. Minerva, București, 1972, p. 294.

⁶ *Observatorul*, IV, nr. 92 din 14/26 noiembrie 1881, p. 372.

domnului „prenumerant” din Arad»⁷, explică motivele pentru care nu poate fi vorba de exigențe exagerate față de ziaristii români. Sînt deosebit de interesante argumentele oferite de Barițiu și ele oglindesc o anumită situație a presei românești în general (valabilă nu numai pentru *Observatorul* și *Luminătorul*). Răspunsul trădează și preocuparea contemporanilor pentru a asigura asemenea raporturi între ziarist (redactor) și cititori, care să permită înființarea unui cotidian. Barițiu enumeră o serie de condiții în care jurnaliștii ar putea fi trași la răspundere: 1) publicul și nu redactorul să depună cauțiunea de 5.000 fl. la stat; 2) tot el să asigure fondul de rezervă al ziarului, în cazul în care nu s-ar acoperi cheltuielile de tipar; 3) în caz de amenzi, în procesele de presă, același public să completeze suma confiscată din cauțiune; 4) în cazul condamnării la închisoare a redactorului, publicul să-i asigure existența familiei celui ce se sacrifică „pentru public”; 5) dacă publicul s-ar angaja la susținerea ziarului pe un anumit număr de ani și 6) cînd redactorii și colaboratorii ar avea plăți fixe acceptabile.

Observatorul sprijinea consecvent *Luminătorul* lui P. Rotariu în momente grele, ca acela comunicat de redacție în nr. 102 din 1882, cînd viceprefectul comitatului Timișoara interzice prin circulare *administrative* abonarea la ziarele românești, calificîndu-le ca „periculoase” deoarece ar produce „agitațiuni naționale”.

Observatorul ia atitudine împotriva oficialităților amintind că față de 400 de ziare politice și nepolitice cîte apăreau la acea dată, a porni represalii împotriva a vreo 12 foi românești seamănă a frică și dezmințe afirmațiile guvernanților făcute în fața popoarelor europene — că „în Ungaria ar domni libertatea presei”⁸.

Anul 1882 este și anul *Memorialului* scris de G. Barițiu care n-a fost îmbrățișat în unanimitate așa cum se va întîmpla și cu *Memorandul* mai tîrziu. Barițiu va lupta cu aripa bănățeană din propriul partid, reprezentată de Vincențiu Babeș și P. Rotariu, la care se adaugă Partenie Cosma și Nicolae Popea, ale căror nemulțumiri își găsesc ecoul în *Luminătorul*⁹. G. Barițiu indignat își dăte demisia din comitetul partidului.

Corespondența lui P. Rotariu cu G. Barițiu atestă însă că buna colaborare continua. Din scrisoarea celui dintîi, datată — Timișoara 15 aprilie 1886¹⁰, reiese nu numai bunele relații personale care se mențin cu G. Barițiu, ci chiar faptul că acesta îi onorează cu prezența sa la masa. P. Rotariu se bucură și mai departe de încurajare și stimă din partea lui Barițiu, în noua și deosebit de dificilă întreprindere ziaristică pe care și-o asumă în acel an, nerezumîndu-se doar la redactarea *Luminătorului*. Ambițiosul Rotariu pune bazele unui ziar popular în adevăra-

⁷ *Ibid.*, nr. 93 din 18/30 noiembrie 1881, p. 375—376. Într-o corespondență particulară a *Observatorului* nr. 99 din 9/21 dec. 1881, p. 409—410, „jurisconsultul” acuză răspunsul lui Barițiu că nu a fost obiectiv.

⁸ *Ibid.*, nr. 104 din 28/9 ian. 1882, p. 429, „*Circulare contra ziarelor românești*”.

⁹ V. Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, Ed. șt., București, 1966, p. 273—274.

¹⁰ B.A.R.S.R., ms. rom. 1012, f. 25. Vezi anexa II.

tul sens al cuvintului, un ziar care să explice poporului de rînd, maselor de țărani — mai ales — legile apărute în limbi pe care acesta nu le cunoștea. Ziarul purta numele *Advocatul poporal*.

După cum reiese din documente, Barițiu l-a încurajat și la această întreprindere printr-o scrisoare, precum și în coloanele revistei *Transilvania*. P. Rotariu mulțumindu-i pentru sprijinul moral acordat îl asigură pe Barițiu că *Advocatul poporal* este o întreprindere pornită cu intenție „bună și curată”. Proiectat să apară bilunar ca *supliment* al ziarului *Luminătorul*, Rotariu îi înfățișează programul ziarului într-o *Precuvîntare*¹¹ (1/13 februarie 1886), în care motivează necesitatea lui prin aceea că în practica sa de avocat, timp de 12 ani, a constatat că poporul român, nu numai plugarii, ci și învățătorimea, preoțimea, negustorii și „industriașii” și oamenii de litere nu au cunoștințe juridice și ca atare nu se pot orienta asupra legilor. *Advocatul poporal*, menționează el în continuare, este cu atît mai necesar cu cît în țară procedura judiciară nu se desfășoară nicăieri în limba română, iar legile țării „nu se prea edau și în limba română din partea statului precum este prescris”; comunică de asemenea că ziarul respectiv nu se va ocupa cu politica, ci se va mărgini să răspîndească noțiunile juridice pentru popor căci numai o gazetă poate ține publicul la curent cu toate modificările aduse legilor precum și cu aducerea noilor legi.

Barițiu îi justifică apariția deosebit de plastic, arătînd că în ultimii ani se scrisese și se vorbise de nenumărate ori despre necesitatea „nu numai de a traduce și publica legi, decrete și instrucțiuni guberniale în limba noastră națională, ci a le și comenta și explica...”. Au apărut astfel de volume, cum sînt cele ale lui Ioan Pușcariu, Georgie Pop, Josif Pop ș.a., dar, adaugă Barițiu: „Se pare că *mormanul* de legi care se înmulțesc în epoca de față în cîte zece ani ca înainte de 1848/49 în cîte o sută și două sute de ani, eară mai virtos necurmatele lor modificări, întregiri, uneori chiar desființări și schimbări cu altele mai proaspete, desgustă și sparie pe mulți de a se însărcina cu asemenea laboare obositoare, pentru care pot să se teamă că pre cînd vor fi gata cu lucrul lor, legea va fi sau modificată tare sau chiar anulată de către potestatea legislativă”¹². De aceea, el subliniază utilitatea unui asemenea ziar și apreciază încăodată „curajul” redactorului. Din punct de vedere financiar acțiunea era fără îndoială hazardată: „deoarece masele cărora le era adresată foaia, nu dispuneau și de posibilitatea de a o cumpăra, motiv pentru care Rotariu era nevoit în mai 1887 să anunțe printr-un *Aviz*¹³ că e obligat să sisteze definitiv apariția *Advocatului poporal*, deoarece „nu e sprijinit de public”. În același *Aviz* se plînge și de lipsa de sprijinire chiar a *Luminătorului*. Ziarul mai avea situația grea și datorită stăpînirii căreia nu-i vine la socoteală ca lumea să știe ceva despre viața, suferințele și politica celor 600 mii de români ce se află în Banatul Timișan”. Dar tot-

¹¹ *Transilvania*, XVII, nr. 5—6 din 1—15 martie 1886, p. 45—46.

¹² *Ibid.*

¹³ *Luminătorul*, VIII, nr. 37 din 13/25 mai 1887.

odată se plînge și de adversitatea unor personalități ce trec de „mari români” dar care aveau o ținută incorectă.

Situația *Luminătorului* era fără îndoială precară, deoarece numărul abonaților scăzuse la 380, ori pentru apariția gazetei de 2 ori pe săptămînă era nevoie de 500 de abonați¹⁴. Și fără îndoială că *Luminătorul* nici n-ar fi rezistat pînă în ianuarie 1884 (cînd se înființă *Dreptatea*), dacă el n-ar fi fost subvenționat de familia Mocioni¹⁵. Pavel Rotariu, era de altfel cunoscut ca făcînd parte, alături de Emanuil Ungureanu și alții, din „garda lui Al. Mocioni”¹⁶.

Iată așadar, cum pornind de la corespondența cu Barițiu se întregesc o serie de date privind istoria respectivelor periodice. Ba mai mult, pe baza uneia dintre scrisori, (Timișoara, 5/6 1886 n.)¹⁷ putem restitui condeiului fecund a lui G. Barițiu, un articol, (și poate mai multe, dacă se va răsfoi cu atenție ziarul) trimis anonim, care în loc de semnătură are doar un triunghi imprimat la finalul articolului.

În menționata scrisoare, P. Rotariu, mulțumește pentru corespondența din Sibiu (așa apare în articol: „Sibiu 19 mai n[ou]”); de fapt corespondența era expediată din Brașov de către G. Barițiu — cum reiese din scrisoarea lui Rotariu). Articolul, spune ziaristul bănățean, a fost bine primit de cititorii *Luminătorului*. În el se face pentru prima dată în istoria presei românești o propunere de cea mai mare importanță: *un program politic comun al tuturor publiciștilor români*¹⁸. În afară de aceasta, articolul respectiv mai elucidează și alte probleme legate de istoria presei.

În 1885 cînd I. Slavici și G. Barițiu stătuseră fiecare în fața tribunalului de presă, unul pentru *Tribuna*, celălalt pentru *Observatorul*, fuseseră sărbătoriți împreună, cu mare fast și multă agitație. Cele două personalități acaparează simpatia tuturor românilor. Dar cei doi, rămîneau despărțiți totuși în ce privește părerile politice — iar corespondența reflectă tocmai aceste deosebiri în urma unui nou proces a lui Slavici (martie 1886).

Așa cum arată și D. Vatamaniuc¹⁹, se manifestă unele dezaprobări față de acuzați (I. Slavici și Cornel Pop Păcurar) de la care se așteptau discursuri „naționale”, dar care s-au mărginit să vorbească despre buna înțelegere dintre naționalități.

Unul dintre cei ce dezaproba această poziție defensivă, (nu apare în lucrarea sus menționată) este tocmai G. Barițiu în articolul amintit, poziție împărtășită de P. Rotariu și gazeta sa. Suita de articole semnate de I. Slavici în *Tribuna*, *Procesele noastre de presă*, sînt tocmai rezul-

¹⁴ *Ibid.*, nr. 49 din 4/16 iulie 1887.

¹⁵ Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939 p. 297 în notă.

¹⁶ V. Braniște, *o.c.*, p. 176.

¹⁷ B.A.R.S.R., ms. rom. 1012, f. 29—30. Vezi anexa III, 5/6, 1886 n.

¹⁸ *Luminătorul* din 14/26 mai 1886. Citat de *Tribuna*, III, nr. 114 din 18/30 mai 1886, p. 454.

¹⁹ D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, Ed. Academiei R.S.R., 1968, p. 317.

tatul polemicii cu *Luminătorul*²⁰ și răspuns la articolul anonim (identificat acum, ca fiind al lui G. Barițiu). Ideile germinează una din alta... Deși poziția lui Barițiu este mai intransigentă, iar a lui Slavici mai conciliantă, este interesant că articolul l-a tulburat totuși în așa măsură pe Slavici, încît, cu 8 numere mai tîrziu, în fața agresivității măsurilor guvernului față de învățătorii români, în editorial, clătînîndu-i-se încrederea în principiile proclamate în numărul 15, se întreabă dacă la urma urmelor, corespondentul *Luminătorului* nu are dreptate să manifeste intransigență în lupta națională.

Dar Barițiu în articolul său, în afară de faptul că prezintă deosebit de plastic situația presei românești, acordă respectul cuvenit *Tribunei*, apărînd-o totodată, atunci cînd arată că argumentele procurorilor în procesele *Tribunei* sînt „trase de pâr“, iar paragrafii de lege sînt aplicați ca „nuca în perete“. Subliniază totodată faptul că apariția *Tribunei* a „revoltat pe șoviniști“ cu atît mai mult cu cît a fost înființat cu capitalul „inteligenței“ române. Ziarele particularilor îngrijorează mai puțin pe guvernanți, deoarece în cazul acestora se pot aplica numeroase și felurite presiuni. Le enumerăm, deoarece ele i s-au aplicat într-o formă sau alta, atît *Luminătorului*, cît și altor ziare românești: 1) intimidarea proprietarului tipografiei; 2) mituirea acestuia; 3) amenințări adresate abonaților; 4) supravegherea corespondenților ziarului. Față de un cotidian ca *Tribuna*, stăpînirea folosește însă alte metode. Astfel, încearcă să-l „discrediteze prin procese de presă“, să timoreze pe cei ce scriu într-însul, iar proprietarilor să le facă pagube prin amenzi cît mai mari și mai dese.

Critica urmează atunci cînd Barițiu încearcă să-i demonstreze că politica de apropiere și împăcare cu guvernanții este imposibilă.

În răspunsul său, I. Slavici arată că el militează pentru o rezolvare pașnică a conflictului, că aceasta e o speranță a lui și a celor ce-l susțin, iar dacă această iluzie „se va dovedi deșartă vom fi pierdut o iluzie frumoasă dar vom fi cîștigat o învățătură ce le va fi de folos copiilor noștri“.

Oricum exigențele acelor români care s-au arătat nemulțumiți de modul în care s-a apărut I. Slavici, sînt prea mari. În fond, susține el, nu este om politic. Deși articolele celor doi corifei naționali sînt pline de date extrem de interesante în materialul de față nu mai stăruim asupra lor.

Cercetînd *Luminătorul*, pe baza acestei corespondențe semnată cu un triumf, precum și pe baza stilului și informației economice temeinice, am mai identificat un articol important, a cărui paternitate o atribuim tot lui G. Barițiu. Este vorba de articolul în două părți: „Cum s-a preparat acest război național economic?“ referitor la convenția comercială a României cu Austro-Ungaria și războiul vamal²¹. Rezultă din articol

²⁰ Iară „*Luminătorul*“ asupra proceselor „*Tribunei*“, în *Tribuna*, III, nr. 114 din 18/30 mai 1886, p. 454. *Procesele noastre de presă* în *Tribuna*, III, nr. 115 din 20 mai (iunie) 1886, p. 457–458 și nr. 116 din 21 mai (2 iun.) 1886, p. 461–462. Pentru polemica I. Slavici–G. Barițiu, cf. Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, Ed. Dacia, 1971, p. 445–458.

²¹ *Luminătorul*, VII, nr. 46 din 14/26 iunie 1886.

părerea lui Barițiu că acea convenție care fusese „un act de suveranitate” atât de important, nu și-a dovedit foloasele practice în cei zece ani, așa încît „a fost plătit[ă] neuzit de scump”. Este cît se poate de interesantă argumentarea economică pe care o face autorul.

În toate aceste polemici, ca și în atacurile anonime ori deschise din sinul Partidului Național Român, sau dintre ziarele românești, trebuie văzută însă și o altă latură a fenomenului, și anume expresia democrației burgheze așa cum era ea înțeleasă de bărbații politici ai vremii respective — deși cu păreri deosebite, se respectau ca oameni, și mai ales se știaau solidariza în jurul marilor obiective naționale. Desigur au existat și cazuri de subminare deliberată a mișcării naționale — acestea au însă un caracter izolat.

Faptul că *Luminătorul* are și cuvinte calde la adresa *Tribunei* cînd aceasta este improcusată, spunînd despre redactorii în cauză că s-au purtat „bărbătește, precum au știut și priceput mai bine, și asta li servește numai spre onoare”²², precum și faptul că Barițiu întreține cele mai cordiale relații cu P. Rotariu al cărui ziar îi înfruntase anumite idei politice, este cel mai bun exemplu. Iată așadar și un alt punct de vedere din care pot fi privite frămîntările („crizele”) din partidul național sau din presa românească. Aprecierile lui O. Boitoș că *Luminătorul* a recurs la procedee „meschine”²³ ca să-l discrediteze pe I. Slavici, considerăm deci că sînt eronate.

Firește, în peisajul politic al democrației burgheze tocmai aceste polemici duceau la clarificări politice de o parte și de cealaltă, sporind eficiența luptei naționale (nu neapărat slăbind-o cum se aprecia adesea, evident nedialectic, pînă acum).

Polemica lui I. Slavici cu *Luminătorul* (pornind de la o minusculă notiță în legătură cu plecarea lui Victor Babeș la București) dă ocazie cunoscutului scriitor (de la a cărui naștere se împlinesc 125 de ani), să publice unul din cele mai frumoase articole ale sale, în care face semnificativa și mult citata profesiune de credință că „pentru mine soarele la București răsare și pulsațiunea culturală românească din București pornește”²⁴.

Această situație trebuie avută în vedere atunci cînd se încearcă a judeca istoric și a situa obiectiv fenomenul, nu doar a ne plasa de partea uneia sau alteia dintre părțile în litigiu. Așa și în cadrul polemicilor dintre ziarele românești. În ciuda oricăror divergențe, istoricul de azi examinînd lucrurile de pe poziții dialectice nu poate să nu facă constatarea că, de exemplu, atît *Tribuna*, cît și *Gazeta Transilvaniei*, *Luminătorul* și *Observatorul*, se opun politicii regimului dualist, reprezentînd interesele naționale, deși în anumite momente fiecare din ziarele men-

²² *Luminătorul*, VII, nr. 37 din 10/22 mai 1886. Articolul de fond: „*Timișoara în 24 mai 1886*”, semnat „v”.

²³ Olimpiu Boitoș, *Activitatea lui Slavici la „Tribuna” din Sibiu*, Cluj, 1927, p. 43.

²⁴ *Tribuna*, IV, nr. 65 din 21 martie (2 aprilie) 1887, p. 257—258: „*O chestiune de principiu*”.

ționate promova curentul său de opinie. V. Braniște informează în acest sens prin descrierea luptelor înverșunate între „tribuniști“, „gazetiști“, „telegrafiști“ și „luminătoriști“ cu ocazia constituirii societății „Petru Maior“, arătând însă că: „în sinul societății căutam să săvîrșim lucrare folositoare“²⁵. Ori tocmai acest fapt constituie esențialul.

În relațiile dintre *Luminătorul* și *Tribuna*, mai trebuie relevat faptul că primul, organ al mocioneștilor și al lui Vincențiu Babeș, exprimase bănuieli cu privire la apariția celui de-al doilea²⁶, atitudine pe care Slavici o înțelege însă. El explică și atacurile de mai târziu ca expresie a „suprasolicitării“²⁷ pe care trebuia să o suporte P. Rotariu cu gazeta lui modestă, cînd și lui Aurel Mureșanu cu bătrîna *Gazetă* îi venea greu să țină pasul cu o publicație plină de vigoare cum era *Tribuna*. Desigur însă, *Luminătorul* nu poate fi absolvit de greșala de a nu fi fost la unison cu întreaga presă românească în problema memorandumului²⁸.

Cu tot ajutorul primit P. Rotariu a avut mult de suferit de pe urma deficitelor ziarului. Biograful său, A. Cosma, afirmă că profesa avocatura numai pentru a susține ziarul, înafară de faptul că multă vreme a lucrat singur la gazetă.

Subreda bază materială a *Luminătorului* este ilustrată și de documentul în care P. Rotariu îl roagă pe G. Barițiu să intervină la banca „Albina“ pentru a i se acorda un împrumut mai substanțial. Motivînd această cerere și cu serviciile pe care el le adusese „Albinei“ în acele părți, căci, spune Rotariu: „Multe realități am cumpărat institutului cu prețuri bagatele și el a profitat“²⁹. Aici apare și caracterul burghez al întreprinderii, care deși a adus reale foloase pentru mișcarea națională, nu s-a dat înapoi de la acapararea profitabilă a unor proprietăți, tot „naționale“.

La scrisorile către G. Barițiu, mai adăugăm și una către episcopul Lugojului, Victor Mihali³⁰, interesantă prin cele cîteva rînduri memorialistice de pe vremea cînd ucenicea la ziarul *Albina* în Viena, precum și prin faptul că adresîndu-i-se pentru a-i cere un material, P. Rotariu o face considerîndu-l unul din prietenii ziarului, căci la 5/17 martie 1890, aniversa 10 ani de la apariția *Luminătorului*.

Între prietenii *Luminătorului*, mai sînt înscrise personalități ca Miron Romanul, Ioan Mețianu, Nicolae Popea, Meletie Drăghici, Coriolan Bre-

²⁵ V. Braniște, *o.c.*, p. 125.

²⁶ Vezi *Rivalitățile și separarea* care critică violent *Prospectul Tribunei* deoarece a înlăturat „din sinul direcțiunii“ bărbați angajați activ în luptele naționale. În *Luminătorul*, V, nr. 29—30 din 14/26 aprilie 1884.

²⁷ *Tribuna*, IV, 91 din 23 aprilie (5 mai) 1887, p. 361

²⁸ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 164.

²⁹ B.A.R.S.R., ms. rom., nr. 1012, f. 92. Vezi anexa IV. Timișoara în 21/II 1888.

³⁰ *Arhiva istorică* a Bibl. Fil. Cluj Acad. R.S.R. Arhiva personală V. Mihali, nr.12. 9 Timișoara 19/III. Vezi și prima scrisoare în care P. Rotariu solicită materialul: 1890 nr. 907 (Timișoara, 23 februarie 1890) și nr. 911 prin care urgencează trimiterea corecturilor (Timișoara 16/III 1890). Vezi anexa V.

diceanu, At. Marienescu, Vasile Lucaciu, Aurel Mureșianu, Giorgiu Popa și Ioan V. Barcianu³¹.

Cu această ocazie festivă, redactorul ține să proclame idealul care l-a condus în luptă: „numai și numai“, „fericirea națiunii“. Avînd ca țintă *românismul* el poate afirma că greșelile nu le-a făcut din „cuget rău“. Cît privește ziarul, el este un organ românesc din mijlocul „inteligentei și poporului român — pentru popor“ și rezultatul este că: «Astăzi se știe și prin acele țări cari mai înainte nu știau decît de „Transilvania“ că și în Banat și Ungaria există popor român și cum că acest popor în cele naționale este solidar cu poporul din Transilvania“, propriu-zisă». Și vizînd desigur unitatea națională, redactorul încheia: „...scopul nostru al tuturor românilor va triumfa cu mărire!“

Luminătorul aparține nu numai istoriei presei, ci și istoriei naționale. El a fost așadar creația principală a lui P. Rotariu care i-a produs satisfacția morală de a fi fost primul ziar politic al românilor din Banat. Din punct de vedere material, ziarul a constituit pentru el un eșec.

Poziția modestă a ziarului și în general legalistă (în cadrele legale ale democrației burgheze) este adeseori depășită, fapt ce se concretizează printre altele și prin procesul său de presă, soldat cu o pagubă de 1200 fl.

Apreciînd în ansamblu ținuta și conținutul de idei ale *Luminătorului*, putem spune cu toată certitudinea că el s-a înscris între ziarele care desfășurau o intransigentă luptă națională, animată de înalte concepții morale. *Luminătorul* a contribuit la educarea cetățenească a românilor pentru afirmarea acestora ca un factor activ în viața de stat³², pentru ridicarea și consolidarea conștiinței naționale, oglîndind în coloanele lui interesele păturilor celor mai largi³³ ale românilor bănățeni.

Toate acestea îl determină pe N. Iorga să încadreze *Luminătorul* printre ziarele ce reprezintă „avîntul general“ luat de noua presă națională a românilor din monarhie³⁴.

Desigur mai sînt numeroase momente notabile în viața ziarului și a redactorului său; noi ne-am mărginit doar la cele privind scrisorile de care dispunem, precum și la o definire mai precisă a ziarului, în contextul general al presei românești, pentru o mai bună înțelegere a tendințelor și orientării sale politice, momente care nu dorim să fie altceva decît jaloane pentru noi cercetări.

GELU NEAMȚU

³¹ *Luminătorul*, XI, nr. festiv din 5/17 martie 1890.

³² I. Lupaș, *Inceputurile și epocile istorice ale ziaristicii românești transilvane*, în *Studii istorice*, vol. V, Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 325.

³³ Const. Antip, *Contribuții la istoria presei române*, București, 1964, p. 43.

³⁴ N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922, p. 154.

ANEXA

I

Regest

Deoarece P. Rotariu dorește să răspundă în *Luminătorul* unui articol injurios la adresa presei românești și a redactorilor ei, îi cere lui G. Barițiu să-i divulge numele corespondentului de la *Observatorul* numai pentru propria sa cunoștință promițând că nu-l va da publicității.

Da P. Rotariu auf einen für die rumänische Presse und ihren Redakteuren beleidigenden Artikel aus der Zeitung „Luminătorul“ („Der Aufklärer“) zu antworten wünscht, bittet er G. Barițiu, den Namen des Korrespondenten von der Zeitung „Observatorul“ („Der Beobachter“) nur für seine eigene Kenntnis zu verraten und verspricht, ihn nicht zu veröffentlichen.

Timișoara în 28/11 1 881 nou

Ilustrissime d-le !

Aici voi să replic și eu în „Luminătorul“, „jurisconsultului“ din Arad care vă trimise „invectivele“ publicate în nr.-192 al onor. „Observatoriu“, Cunoscind, ca mai d-aproape, relațiunile miserabililor din Arad, am dorința să le trag niște curele pe spate, dară ca să fiu mult-puțin și bine orientat despre persoană, ași avea lipsă s-o cunosc mai d-aproape. Vă rog dară, dacă nu-mi luați în nume de rău această cerere, să-mi faceți cunoscut numele lui, dar numai pentru cunoștința mea privată, ca gazetariu scribler, vă promit că nu-l voi publica nici descoperi nimănui. M-am ținut în câțva scusabil pentru aceasta indiscretă poftă, de vreme ce el vorbește despre toate foile românești, și sper că D-voastră nu-mi veți denega împărțășirea ertării, în ori ce caz.

Cu deosebit respect

P. Rotariu

ca redactor

II

Regest

Este răspunsul lui P. Rotariu la scrisoarea lui G. Barițiu din 6 martie 1886. Își exprimă bucuria de a-l fi avut musafir în casa și la masa lui. Solicită un schimb între broșurile lui Pontelli și analele Academiei. Mulțumește pentru încurajarea din scrisoarea precedentă,

precum și pentru cea publicată în *Transilvania*, referitoare la apariția *Advocatului poporal*, noua sa întreprindere publicistică.

Îl asigură de respectul ce i-l poartă el și cei din jurul său.

Es ist die Antwort P. Rotarius auf den Brief von G. Barițiu vom 6. März 1886. P. Rotariu drückt seine Freude aus, G. Barițiu als Gast in seinem Haus und an seinen Tisch gehabt zu haben, ersucht einen Austausch zwischen den Broschüren von Pontelli und den *Annalen der Akademie*, dankt für die Ermutigung aus dem vorigen Brief, wie auch für den in der „*Transilvania*“ veröffentlichten, der sich auf die Erscheinung der Zeitung „*Advocatul poporal*“ („*Der Volksanwalt*“), seines neuen publizistischen Unternehmens bezieht.

Er versichert ihn von der Hochachtung, die er selbst und die aus seiner Umgebung ihm bezeigen.

Timișoara 15/IV [1]886

Venerabile domn !

Vă rog a mă scuza pentru întârzierea mea cu acest răspuns la prea măgulitoarea și îmbucurătoarea epistolă de datul Sibiu 6 martie n.a.c. Causa e: Voiam să aflu pe Pontelly să-i descopăr, cer și să vă trimit, dar abia în zilele astea potui avea această ocasiune.

În cit pentru mine și consoarta mea, ați comis, venerabile domn, un act de mare bucurie pentru noi, că ne-ați aflat demni pentru onorul și distincțiunea ce ne-ați făcut-o. Nu am mai așteptat cu atît mai puțin am fi pretins, să ne mai scrieți și nouă, ci plini de bucurie păstrasem în interesul nostru suvenirile rarului moment pentru noi, în carele am avut bucuria rară și onorul straordinar d-a vă vedea la modesta noastră masă și în modesta noastră casă.

Dee ceriul ca să mai trăiți, nu un an, ci nenumărați ani, și să ne onorați, nu pentru „scuse”, ci spre a ne procura măcar cit de dese momente de rară bucurie.

D-lui Pontelli (sic!) i-am descoperit toate, s-a bucurat mult de rapoartele făcute Academiei române și m-a rugat să vă descopăr complimentele sale, apoi să vă rog a mijloci, de este cu putință, ca să între în schimb broșurile lui cu analele Academiei.

Din statutele societății d-aici mi-a dat 3 exemplare cum le-aș numi: cronologice. Adeceă despre I al II stadiu al societății și despre stadiul ei actual. Fiindcă sub plic nu încheș, vi le spidez sub legătură deschise d-odată cu presenta.

Pentru nobila încurajare atît din epistolă cit și din „*Transilvania*”, referitoare la „*Advocatul poporal*”, vă rog să primiți din parte-mi profunda mulțămîtă, asigurîndu-vă, că intențiunea-mi este bună și curată.

Am descoperit onoratului meu socru, apoi tuturor domnilor „din tote trei staturî” salutarile și gingașia aducere aminte de dinșii din partea d-voastră-, și toți le-au primit cu vie bucurie, rugîndu-mă ca în prezentul răspuns să vă descopăr și din partea lor profunde și respectoase complimente însoțite de sinceri urări: întru îndelungată viață.

Împlinindu-mi această datorință față de amicii mei, vă rog respectuos, ca cu o cale să primiți și din partea mea și a soției mele asigurarea despre cea mai adîncă stimă și mare venerațiune, pe carea vi-o portăm pentru tot de-una în viața noastră. Vă mai rugăm să duceti

sincerele noastre salutări și respectuoase complimente prea onoratelor fice, nouă necunoscute, ale d-voastră, cari avură gentilețea a ne trimite îmbucurătoarele lor salutări prin citata epistolă a d-voastră.

Să trăiți, venerabile domn, întru mulți fericiți ani

cu devotament adevărat

P. Rotariu, avocat și redactor

III

Regest

P. Rotariu îi mulțumește lui G. Barițiu pentru importanta corespondența din „Sibiu”; de fapt trimisă din Brașov. Corespondența conține substanțiale propuneri adresate redactorilor români. El nu a luat încă atitudine de teama unor grave consecințe. Așteaptă să se pronunțe gazetele mai mari. I. Slavici a răspuns, dar nu la propunerea respectivă. Pontelly îl informează pe Barițiu că poate studia „scriptele” muzeului din Timișoara numai la fața locului. Acestea constituie o colecție referitoare la posesiunile domnești. Îi comunică deosebita plăcere cu care este așteptat în mijlocul bănășenilor.

P. Rotariu dankt G. Barițiu für den bedeutenden Brief aus „Hermannstadt”, eigentlich aus Kronstadt abgeschickt. Der Brief enthält wesentliche Vorschläge für die rumänischen Redakteure. Rotariu hat aus Furcht von einigen harten Fragen noch keine Stellung genommen, er wartet, die grösseren Zeitungen sollen sich äussern. I. Slavici hat geantwortet aber nicht auf den betreffenden Vorschlag. Pontelli benachrichtigt Barițiu, dass er die „Schriften” des Temesvarer Museums nur an Ort und Stelle durchprüfen kann. Diese bilden eine Sammlung, die sich auf die fürstlichen Besitztümer bezieht. Er teilt ihm die besondere Freude mit, das Barițiu in der Mitte der Banater erwartet wird, mit.

Timișoara, 5/6 [1]886 n.

Venerabile și mult adorate d-le!

Mii de grații pentru^r coresp[ondența] prea momentuoasă din „Sibiu” resp[ectiv] din Brașov, carea p-aici a făcut cele mai bune efete între cetitorii „Luminătorului”. Măduloasele ei propuneri se vede că încă n-au pătruns d-ajuns în mințile tuturor; din parte-mi voiam să dau întietate colegilor de la foile de calibrul mai greu spre a lua inițiativa, dar văd că dinșii tac, afară de Slavici care-le-și face de cap cu principiile și ideile sale ca cioara-n par, dar la propunerea „conțielegerii” între redactori nici el nu ajunsese încă.

Eu încă d-ocamdată, însă de frică.

Mi-e temă de congresul nostru convocat, ca nu cumva guvernul să afle nod în papură ~ ~

Cu Pontelly vorbi-i alaltăieri, comunicându-i toate saluturile din partea d-voastră și a Academiei, pe cari le-a primit cu viuă bucurie și gratitudine și m-a însărcinat ca să vă descopăr din partea lui complimentele cele mai respectuoase.

Încît pentru cercetarea și studiarea scriptelor din museul d-aici, mi-a spus că fără nici o greutate veți putea să le studiați etc., dar numai în încăperile museului. D-altcum el zice că acelea nu reprezintă valoare istorică, ci formează o colecțiune de scripte referitoare la posesiuni domnești, adică lucruri private domnești. Noi toți vă dorim și cu nespus dor vă așteptăm în „patria noastră” ca să gustăm nemărginita bucurie d-a vă vedea și onora în cercul nostru.

Asemenea însărcinare onorifică am primit din partea onorabilei mele socru M. Drăghici, și a tuturor prietenilor și cunoșcuților pe cari ați avut bunătatea d-ai saluta prin mine, ca să vă exprim și descopăr din partea d[umnea]l[o]r respectuoase mulțiamite pentru aduce-re a aminte de dinșii și d-odată multe complimente din partea lor.

În numele meu și a soției vă rog respectuos a primi asigurarea despre veritabila venera-țiune ce o avem față de d-voastră precum și despre aceea că cu mare dor așteptăm momen-tul să vă vedem și salutăm între noi.

În fine, urîndu-vă din inima curată să trăiți venerabile întru mulți fericiți ani și în deplină sănătate.

mă subscriu prea devotat

P. Rotariu

P.S. De la [magnificul] d. Babeș încă nu am primit consemnarea respectivilor nri din pro-siurile museului d-aici, cari doriți ca să se completeze.

Idem

IV

Regest

Îi solicită lui G. Barițiu să-i susțină cererea înaintată băncii „Albina” pentru un împrumut și să aplaneze un litigiu mai vechi al său, cu această instituție.

P. Rotariu își motivează cererea arătînd că a făcut timp de 9 ani servicii considera-bile și gratuite băncii „Albina”.

Barițiu Ersucht, sein Gesuch, das er an die Bank „Albina” für eine Anleihe eingereicht hat, zu unterstützen und eine ältere Streitigkeit von ihm mit dieser Institution zu schlichten.

P. Rotariu begründet sein Gesuch, indem er darauf hinweist, dass er während 9 Jah-ren beträchtliche und unentgeltliche Dienste der Bank „Albina” geleistet hat.

Timișoara în 21/II [1]888

Venerabile domn și părinte !

La onor. direcțiune a „Albinei” se află subșternută o rogare a mea pentru un împrumut mai considerabil și d-odată pentru a se complana o cauză pendentă între mine și institut, de pe timpul de cînd am provetuit agendele procesuale ale „alb[inei]” în aceste părți.

Această cauză așteptîndu-si rezolvarea, cutez a vă atrage atențiunea asupra ei, ca membru al direcțiunei, și a vă ruga : de cumva vă veți afla prezent în acea ședință, și de cumva rugarea mea nu va fi în contradicere cu simțămintele de drept și echitate ale vener. d-voastră ca să o părtiniți. Am făcut institutului 9 ani servii considerabile ; multe mii au trecut prin miinile mele, într-acestea multe sume mintuite numai prin zelul meu și pentru toate astea nu am primit nici un crucer remunerațiune. Multe realități au cumpărat institutului cu prețuri bagatele și el a profitat.

Rog mii de scuze pentru această incumetățire, răminind cu profund respect

P. Rotariu

V

Regest

În scrisoarea către episcopul Victor Mihali, P. Rotariu, mulțumește pentru trimiterea corecturii unui articol. Îi atrage atenția că în Banat este mai folosit termenul „O leacă” decît „cita”.

De pe vremea cînd lucra la ziarul *Albina*, în Viena, își amintește de un culegător boem cu o dexteritate excepțională, care descifra unele manuscrise românești dificile, printre care și cele ale doctorului P. Vasici.

In dem Brief an den Bischof Victor Mihali dankt P. Rotariu für das Senden der Korekturen eines Artikels. Er macht ihn aufmerksam, dass man in Banat den Ausdruck „o leacă” mehr als „cită” gebraucht („ein wenig”).

Aus der Zeit, als er bei der Zeitung „Albina” („Die Biene”) in Wien arbeitete, erinnert er sich an einen bohemischen Setzer mit einer ausserordentlichen Fingerfertigkeit, der einige schwierige rumänische Handschriften entzifferte, unter welchen auch die des Arztes P. Vasici.

Timișoara, 19/III 1890 n.

Ilustrisime d-le !

Ve mulțumesc cu respect că mi-ați trimis la timp corectura, căci altcum o pățiam ! Unde m-a fost dus mintea : la „Cadta” în loc de „Cata” ?

Cu permisiunea ilustr. Voastre-mi permit a observa că „O leacă” era mult mai răspîndit decît „cita”. „Cita” e bănățienesc provincial, dar numai în părțile Oraviția și granița mili-tară ; în celelalte părți ale Banatului precum și în Ungaria preste tot „O leacă” e acasă.

Cu privire la colectantele nostru vă mulțimesc în numele lui pentru compliment. De altcum a mea experiență este: cu cât scriptul este mai necunoscut, cu cât mai rea este scrisoarea, cu atât mai bine o culege un colectant dester — *neromân*. În Viena, cînd lucram la „Albina” aveam colectant neromân un boem carele nici scia că mai există și limbă română pe fația pămîntului, necum s-o fie cunoscut, era atât de dester în descriere, încît noi români, pe el-l rogam să ni descifreze unele manuscrite, d.e. a fericitului Dr. P. Vasici, sau p-a notariului public actual din Oravița Dr. Aureliu Maniu, — și o descifra! Așia am avut un colectant și aici în tipografia diecesei rom-cat. Este admirabilă desteritatea acestor oameni, eară un manuscript nou-necunoscut lor — ori o scriere necorectă, rea, li încordă deosebit atențiunea.

Am luat la cunoscintia dorintia ilustrității voastre cu privire la „minuțiozitățile” ortografiei și o respectez intru toate. Eu d-aici ori-cîtă osteneală mi-aș de la corectură, poate că totuși nu a-și putea-o face așa de exact, ca ilustr. voastră, de aceea din cînd în cînd, pre cit voi culege, vi voi trimite ilustr. Voastre, spre corectură.

Cu profund respect

P. Rotariu

AUS DER KORRESPONDENZ VON PAVEL ROTARIU, DIE ZEITUNG „LUMINĂTORUL” BETREFFEND (1880—1894)

(Zusammenfassung)

Der Artikel analysiert die einigen wenige Briefe von Pavel Rotariu und bringt neue Angaben über seine Tätigkeit als Journalist, wie auch einige Augenblicke aus dem Leben seiner wichtigsten Schaffung der ersten rumänischen politischen Banater Zeitung — „Luminătorul” („Der Aufklärer”), die bis jetzt noch nicht bekannt waren.

Es werden die Widerwärtigkeiten zwischen den Zeitungen „Luminătorul” und „Tribuna” („Die Tribüne”) aus einem neuen Blickfeld betrachtet. Wenn man die Beziehungen zwischen P. Rotariu und G. Barițiu näher untersucht, stellt man fest, dass diese ausgezeichnet waren, trotz einiger Unstimmigkeiten, die von ihren verschiedenen politischen Ansichten ausgingen und in den Spalten der Zeitung „Luminătorul” ausgedrückt waren.

Es ist hervorzuheben, dass es mir gelungen ist, einen besonders wichtigen Artikel aus der Zeitung „Luminătorul”, der einen Blick in die Geschichte der Presse wirft und G. Barițiu gehört, zu identifizieren (statt Unterschrift trägt er ein Dreieck). Der Artikel stellt eine Kritik an I. Slavici dar. Seine Veröffentlichung verursachte 1886 eine Polemik zwischen Barițiu und Slavici (ohne dass Slavici den, mit dem er polemisierte, kennen soll). Die Identifizierung des Artikels ist ein Beitrag sowohl zur Ergänzung einiger Angaben über Slavici, als auch für die publizistische Tätigkeit George Barițius, den wir unter die Korrespondenten der Zeitung „Luminătorul” zählen können.

Obwohl sie über bescheidene Kräfte verfügte und manchmal Orientierungsfehler im Rahmen der politischen Bewegung beging, gehört die Banater Zeitung zu jenen fortschrittlichen Zeitungen, die für nationale und soziale Freiheit der Rumänen aus der österreich-ungarischen Monarchie kämpften.